

دەولەتسازىي

نەخشەپىگايەكى بۆسەرورەكردىنى ياسا و بەدامەزراوەيىكردىن لە ھەريىمى كوردستان

دلاورە بەدولەلەزىزە لەئەددىن

ئىنستىتوتى رۇژھەلاتى ناوہراست بۆتوئىژىنەوہ - مېرى

حوزەيرانى، 2018

(پوختەى كىتەب)

سىستەمى ھوكمپانى ھەريىمى كوردستان لەگەشەكردىن بەردەوام نەوہستاوہ، لە سەر رېچكەيەك كە ھەمىشە لەژېر كارىگەرىي ھەلومەرجە سىياسى و ئەمنى و ئابورىيە ناوہكى و دەرەكەبەكان بووہ. بە ھاوتەرىي ئەوانىشەوہ، كولتورىيىكى لاسايىكردىنەوہ سەرى ھەئداوہ كە كۆمەئىك مۇدېلى عىراقى كۆنى رۇژھەلاتيانە و دەرەكى جۆراوچۆرى لەخۆ گرتووہ. لە ئەنجامدا، سىستەمى ھوكمپانى ھەريىم بووہتە مۇدېلىيىكى خۆمائىي زۆر تايبەت كە لە ھى ھىچ ولاتىيىكى دىكە ناچى. بۆيە پەرەپىدان و چاككردىنىشى لە ئايندەدا ھەر دەبى بە دىز اين و دروومانىيىكى خۆمائىيانە و بەرەچاوكردنى مېژوو و كولتور و ئاين و جوگرافىيائى خۆمائىيەوہ بچندىرتتەوہ.

ھەئسەنگاندى سىستەمى ھوكمپانى ھەريىم زۆر ھەئدەگرى. بېگومان ناكرى دەستكەوت و گەشەسەندەنە گەورەكانى ھەريىم لەو ماوہ كورتهى ھوكمى خۆمائىيدا نادىدە بگىردىرت. ئەوہش لە كاتىكدايە كە ھەريىمى كوردستان ھەردەم لەبەردەم ھەرپەشەى چارەنووسسازى دەرەكى و ناوخۆيىدا بووہ. لە دىوئىكەوہ بە ھىزى ئىقلىيى و لە دىوہكەى دىكە بە رۇئىيى لاواز يان شكىستخواردوو دەرە دراوہ. لەو نىوہندەشدا ھىزى توندئاژۆ بەناوى ئاين يا نەتەوہ ھەرپەشە لە سەقامگىرى و بوون و مانەوہى دەكەن. لە ناستى ناوخۆشدا، لاوازيە ھەناوہەكانى سىستەمى ھوكمپانى خۆمائىي لەو دەوروبەرە دژوارەدا بوونەتە سەرچاوہى قەيران و ھەرپەشەى زياتر لەسەر ئايندە و چارەنووسىدا. بۆيەش نامانچى سەرەكى لەو توئىژىنەوہيەدا ئەوہيە كە بە دىدىيىكى رەخنەگرانە كەئىنە گەورەكانى سىستەمى ھوكمپانى ھەريىم دەستنىشان بكرىت و بە پى واقىيى خۆمائىي پىشنىيازى نەخشەپىگايەكى 10 سائى بۆ چارەسەركردىن بخرىتتە روو.

ئەو كىتەبە بەرھەمى توئىژىنەوہيەكى تىروتەسەلە بە رەچاوكردنى مۇدېلى جىمانى جىاواز و بۆچوونى زياتر لە 200 پىسپۆر لەنىو بىراردەر و دارپۇزەرانى پۇلەسى و ئەكادىمىستانى ھەريىم، كە لە چاوپىكەوتن و مېزگردى تايبەتدا لە ھەولېر و سلىمانى و دھۆك و شارۇچكەكان بەشداريان تىدا كرددوہ. وە تىيدا زياترىن تىشك خراوتە سەر چاككردىن ئەو پەيكەر و مىكانىزمانەى بۆ سەرورەكردىنى ياسا و رەخساندىن زەمىنەيەكى لەبار بۆ گەشەپىدانى سىستەمىيىكى ھوكمپانى دروست گرىنگن، ئەوئىش لە رىگاي:

- لەخۇگرتى دەستورنىڭ كاتى بۇ ھەرىم تا بېتە چوارچىۋە و نەخشەزىڭاي گەشەپىدان تا ئەو كاتەي كىشەي ناوچە داپرندراوۋەكان يەكلا دەكرېتەو.
- گواستەوۋەي دەسەلاتى بىراردانى سىياسى ھەرىم بۇ ناوۋەي دامەزراوۋەكانى حوكمپرانى.
- بەھىزكردى شەرىعت لە پروسە و بىرارەكانى حوكمپرانى.
- كۆنترۇلكردى دىاردەي دەستىۋەردانى دەرەكى لە دامەزراوۋەكانى حوكمپرانى.
- تۆكمەكردى سىستەمەكانى ياسادانان و جىبەجىكردن و دادوۋەرى ھەتا بىنە سەرچاۋەي، نەك ئامرازى، دەسەلات.
- نوپۇكردەوۋەي ياسا كارپىكراۋە كۆنۋوۋەكان و پىركردەوۋەي كەلپنەكان.
- داھىنانى لامەركەزىيەتلىكى دامەزراوۋەيىكراۋ بۇ گۆرپى نەھجى مەركەزىيەتلىكى حوكمەت و كاراكردى حوكمەتى خۇجى لە رىڭەي جىگىركردى دەسەلاتەكان و سەرپەخۇكردىيان لە روى كارگىپرى و دارايىيەو.
- ئاسانكردن و شەفافىكردى پروسەكانى بىراردان و كەمكردەوۋەي بىرۇكراسىيەت.
- تۆكمەكردى دامەزراوۋەكان بە بچووككردەوۋەي قەۋارە و كەمكردەوۋەي ھەلاۋسانىيان بە فەرمانبەران.
- بەھىزكردى سىستەمى چاۋدېرى و مىكانىزمەكانى پىشكىنى نىۋ دامەزراوۋەكان.
- داھىنانى سىستەمىكى كاراي خۇمالى بۇ دىنباۋون لە كوالىتى كاربەجىگەياندن .

لەو كىتەبەدا گۆرپانكارى رىشەي بۇ تۆكمەكردى بەيكەرى كارگىپرى و پروسەكانى بىراردان و مىكانىزمەكانى چاۋدېرى پىشنىياز كراون، كە لە رىڭەيانەوۋە دەكرى سىستەمى حوكمپرانى خۇپراگرتى بى و بەرگەي قەيرانى چارەنوسساز بگىرى. ئەزمونى قەيرانەكان سەلماندوۋىيەتى كە خەلكى ھەرىم و سەرکردە سىياسىيەكان (بە دەسەلات و ئۇپۇزىسيۇنەوۋە) ھىچ جۆرە بۇاردەيەكىان لەبەردەستدا نىيە لە غەيرى ئەوۋەي كە بە نىيەت و ئىرادە و پىداگىرىيەوۋە شان بەدەنە بەر پروسەكانى نىشتىمانسازى و دەۋلەتسازىيەوۋە و بىيانكەنە ھەۋىنى تەبايى و خۇشگوزەرانى و سەرفرازى بۇ خەلكى ھەرىم. ئەگىنا، مەھالە بە حالى ئىستى سىستەم خواستە رەۋاكانى خەلكى بىنە دى.

شادەرەنجامى ئەم توپۇنەوۋەيە ئەوۋەيە كە پروسەي چاكسازى و بەدامەزراوۋەيىكردن بە تەنيا لەيەك دامەزراوۋە يا لە يەك بوارى حوكمپرانىدا بەدىنايەت. بەلكو پىۋىستى بە ھەنگاۋى سەرتاسەرى و ھەمەگىرە، كە ئەوۋەش بەرپىسارىپتى ھەموو تاكىكى ھەرىمى كوردستانە، بە دەسەلات و ئۇپۇزىسيۇن و كۆمەلگەي مەدەنىيەتەوۋە. بىگومان، ئەنجامدانى ئەو رىفۇرمە رىشەيەي لىزدا پىشنىيازكراۋە بە ماناى راتەكاندىنى ھەرمەكىيانەي دامەزراوۋەكان يان گۆرپىنى كەسەكان ۋەيان زىادكردى كىشەي بىكارى نايەت، بەلكو بۇ ئەوۋەيە كە بەپى بەرنامەيەكى دوورمەۋدەي مەدروسەوۋە ھەنگاۋ بە ھەنگاۋ جىبەجى بگرتىن.

* * * * *

دەسەلاتەكانى ياسادانان و دادوۋەرى

پەرلەمان و كاراكردى پروسەي ياسادانان

پەرلەمان چەقى ئەو دەسەلاتە ياساى و سىياسى و مەعنەۋىيە كە گۆر دەداتە دامەزراوۋەكانى دىكەي حوكمپرانى. مېنبەرە سىروشتىكەي سەرکردە بالاكانى حىزبە سىياسىيەكانە تا بەردەوام دىبەيتى ستراتىژى درىخايەن بۇ دىارىكردى رىپەۋى ۋلاتەكە و چارەسەرى ناكۆكى و قەيرانى ناۋەكىيەكانى تىدا ئەنجام بەدن. لەو كىتەبەدا مىكانىزم و ياساى نوئ بۇ گواستەوۋەي دەسەلات بۇ ناۋ پەرلەمان پىشنىياز كراون. لەۋانە:

- سەرۆكى ئەو ھىزبانەى لە ھەلبۇزاردندا كىپرېكى دەكەن ھەمىشە كاندىد بن ھەتا بىنە ناو پەرلەمانەو.
- سەرۆك و جىگرى سەرۆكى ۋەزىران ۋەك پەرلەمانتار ھەلبۇزاردراوى خەلك بن و لە دواى راسپاردنىشىان بە بىكەپنەنى حكومت لە پۇستى پەرلەمانىدا بىمىنەو.
- سەرۆك و ئەندامانى كابىنەى حكومت روانگە و ستراتىژ و پلانى حكومت پىشكەش بە پەرلەمان بكەن و ھەر مانگى جارىك لە ھۆلى پەرلەمان ۋەلامى پرسىارى پەرلەمانتاران بەدەنەو. ھاوكات، پەيوەندى نيوان ۋەزارەتەكان و لىژنەكانى پەرلەمانى بە دامەزراوۋە بىكردى، بەپى چەند ھەنگاۋىك كە لە كىتەبەكەدا بە درىژى تاوتۋىكران.
- ئەنجومەنى پىران بۇ جىكردنەوۋە سەررەركدە سىياسى و حكومىە بالاكەن دابمەزرىندى، تا ئەزمونەكانىان وون نەب و لە خزمەتكردندا بەردەوام بن و لە ئىمىتيازاتى سەررەركدايەش بىبەش نەبن. ئەو دەبىتە ھاندەر بۇ ئەوۋى نەوۋە پىشكەوتوۋەكان بە رىژلېنەنەوۋە دەستبەردارى دەسەلات بىن و لە سىستەمىش دانەپىن.

پەرلەمان ۋەك ھەر دامەزراوۋەكى دىكەى ھەرىم پىپوستى بە پىناسەكردنەوۋە پەيكەر و ئەرك و شىۋازى كاربەجىگەياندى ھەيە. لەو كىتەبەدا: كۆمەلى پىشنىيازى وورد بۇ گۆرىنى ياساكەنى ھەلبۇزاردن، كەلەكەكردنى ئەزمونى پەرلەمانى، چاككردنى نەرىتى پەرلەمانى و كاراكردنى كارى سەرۆكايەتى پەرلەمان، سەرۆك كوتلەكان، لىژنەكانى پەرلەمان، پەرلەمانتاران و راۋىژكارانى پەرلەمان پىشكەش كران. ھاوكات پىشنىيازى دامەزراندى ئەنجومەنى گشتى ياساى و بۇردى ياسادارپىژتن و پەيمانگى توپۇنەوۋە ياساى لە ئاستى ئەنجومەنى ۋەزىراندا كراوۋە بۇ بە دامەزراوۋەبىكردنى پروسەى دىراسەتكردن و پىشكەشكردنى پىرۇزەياساىەكان و دەستنىشانى كەلىنە ياساىەكان و پىكردنەوۋەيان.

دەسەلاتى دادوۋەرى ھەرىم

دەسەلاتى دادوۋەرى بەككە لە گىرنگىر كۆلەگەكانى سەررەركردنى ياسا و بەجىگەياندى نىشتىمانسازى و دەولەتسازى. لە ھەرىمدا، رابەرايەتى و مىكانىزمەكەكانى كارگىرپى لە سىستەمى دادوۋەرى (بە سەرجم پىكەتەكانىەوۋە) زۆر لاوازە. ئەوۋەش واىكردوۋە كە دادگا بىتە قوربانى ۋەيان ئامرازى بەرژەوۋەندى تايبەت. لەو كىتەبەدا كىشە ياساىەكان، سەرىبەخۆبى دادگا و شىۋازى دامەزراندى دادوۋەران تاوتۋى كران و پىشنىيازى داھىنانى سىستەمىكى مۇدپىر بۇ ھەلسەنگاندنى كارى دادوۋەران و داواكارانى گشتى و دلىباوون لە كاربەجىگەياندىان كراوۋە.

* * * * *

تۆكەكردنى سىستەمى چاودىرى

دىارە كۆمەلىك دامەزراوۋەى فەرمى و ستراتىژى گىرنگ لە سىستەمى حوكمپرانىدا ھەن كە واىان لى چاوپروان دەكرى رۆلى مەزن لە چاودىرى دامەزراوۋەكانى حوكمپرانى بىبن، ۋە لەو كىتەبەدا بە درىژى باس لە رۆلى ھەرىبەكەيان و كىشەى پەيكەر و مىكانىزمى كاراكردنىان خراونەتە روو. لەوانە:

- دەستە و فەرمانگە تايبەتمەندەكانى چاودىرى: دىوانى چاودىرى داراى، سەرۆكايەتى داواكارى گشتى، دەستەى دەستپاكى، لىژنەكانى پەرلەمان، ئەنجومەنى پارىژگا و قەزاكان.
- رىكخراوۋەكانى كە بە ناراستەوخو رۆلى چاودىر دەبىن: رىكخراوۋەكانى كۆمەلگەى مەدەنى، مېنبەرەكانى راگەياندىن و سەندىكايەكان.
- مىكانىزمە ناوۋەكىەكانى دامودەزگايەكان: بەشەكانى ياساى، ووردبىنى، پىشكىن، مۇلەتدان، دلىباى جۆرى، پروسەكانى رابەرايەتى، ھەلسەنگاندن و بەدواداچوون.

سىستەمىكى خۇمالى بۇ دۇنيايى جۇرى

مەبەستى سەرەكى لە داھىنانى پۇرسەى كوالىتى و ھەئسەنگاندنى بەردەوام ئەوھىيە كە كارمەندان و رابەرانى دامەزراوہ كان ھان بىرىن و ھاوكارى بىرىن بۇ ئەوھى: تەركىزىيان لەسەر خىزمەتكىردنى ھاۋلاتىيان و بەجىگەياندىنى ئەركەكانىيان بىن؛ بەردەوام بەخۇيان دابچنەوہ و خۇيان ھەئسەنگىيىن و پەرە بە پىشە و خىزمەتەكانىيان بەدەن؛ يەكتر ھەئسەنگىيىن و ھاوكارى يەكتر بىكەن و ۋەك تىمىك نامانجەكانى فەرمانگەكە بىپىكن؛ لە راھىنانى پىشەيى بەشدار بىن و توانى بەجىگەياندىنى كارىيان بەرزىكەنەوہ؛ خالە بەھىزەكانىيان دەستىنىشان بىكرىت و پەرەى زىاتىريان بىن بىرىت؛ خالە لاوازەكانىيان و پىداۋىستىيە پىشەيىيەكانىيان دەستىنىشان بىكرىت و دەرەفەتى چاككردن بۇ بىرەخسىندىرىت؛ بەئگەى كارچاكى كۆ بىكەنەوہ و مافى سوپاسكردن و پىشخستىن و سەرخستىن ۋەدەست بەيىن.

پۇرسەى كوالىتى بە چەندىن جۇر دەتوانىرى رىكبىخىرىت و دەكرى سىستەمى تايىبەت بۇ دامودەزگاگان داھىندىرىت. لەو كىتەبەدا مۇدىللىكى خۇمالى پىشنىياز كراوہ كە دەكرى بە دەيان شىۋاز بۇ دامودەزگايە جىاۋازەكان بىگونجىندىرىن. پىكەتە ھەرە سەرەكەكەى دۇنيايى جۇرى بىرىتە لە دروستكردى رىبەرى كوالىتى و ھەگبەى كارمەندان كە كۆمەئىك زانىبارى و بەئگەى كارچاكى لەخۇ دەگرىت و دواتر دەبىتە بىنەمايەكى ياساى بۇ ھەئسەنگاندن و بىرپارى ھاوكارى كردن، پاداشت ۋەرگرتن و بەرز كردنەوھى پلە و پاىە. بە ھەمان شىۋە، سىستەمى (مۆلەتدان و متمانە بەخىشىن) بۇ ھەئسەنگاندنى دامودەزگايەكان بىتە ئاراوہ و بىتە بىنەمايەك بۇ پىدانى مۆلەتى سەرەتاپى و متمانەى سالانە بە ھەموو يەكەيەكى كارگىرى و پىشەيى كەرتى گىشتى و كەرتى تايىبەت.

* * * * *

دارىژتەوھى پەيكەرى حكومەت و كاراكردنى

پەيكەرى كارگىرى دامەزراوہ كانى ھەرىم، بەھۇى كۆمەئىك فاكىتەرەوہ بووہتە ئەژدەپايەكى لاواز كە بە نەھجىكى مەركەزىانە بەرپۆہ دەچن. چاككردنى پەيكەر و سىستەمى بەرپۆہبىردن لە ئاستى كابىنەوہ بۇ حكومەتە خۇجىيەكان پىۋىستى بە پىداچوونەوھى پىشەيى ھەيە. بەشىك لە پىشنىيازەكانى لەو كىتەبەدا ھاتوون ئەوانەن:

- (A) ھەئوہشاندىنەوہ و سەرلەنوئى ئاۋىتەكردنەوھى ۋەزارەتەكان بەپى پىكەتە ھەماھەنگەكانەوہ.
- (B) پىناسەكردنەوھى رۆئى ۋەزىرو خاۋەن پلە تايىبەتەكان: ۋەزىر تەنبا رۆئى رابەرىكى خاۋەن دىد و روانگەى ستراتىژى بىيئى و خۇى بۇ رىفۇرم و پلاندانان و جىبەجىكردنى مانىفەستۆى حكومەتەكەى تەرخان بىكات و دۇنيابىن لە كوالىتى كاربەجىگەياندىنى ۋەزارەتەكەى. ئەركى بەرپۆہبىردنى فەرمانگەكانىش بۇ بەرپۆہبەرە گىشتىەكان بەجى ھىندىرىت.
- (C) سنوورداراكردنى رۆئى ۋەزارەت: رۆئى كابىنەى حكومەت و ۋەزارەتەكان لە دارىژتەنى روانگە و ستراتىژ و پلانە سەرتاسەرىەكان و دەرەكردنى رىسا و رىنمايى كاركردن و دۇنيابوون لە كوالىتى جىبەجىكردن سنووردار بىكرى. دامودەزگاگانى ئاستى پارىزگاگان رادەستى حكومەتى خۇجى (قەزايەكان) بىكرىت و دەسەلاتەكانىيان بۇ جىا بىكرىتەوہ (نەك شۇر بىكرىتەوہ).
- (D) پىناسەكردنەوھى پەيكەرى پارىزگاگان: پىۋىستە پارىزگاگان تەنبا لە چەند بەرپۆہبەرەپايەتەكى بىچووك پىك بىت، ئەوئىش بۇ ھەماھەنگىكردن لە نىۋان ۋەزارەتەكان پىكەتەكانى حكومەتە خۇجىيەكان (لە قەزاكان) بەبى ئەوھى لە رووى كارگىرىوہ لىيان بەرپىسىار بىن.

(E) قەزاكان: بەردى بناخەى حكومەتى خۇجىي: يەكەى ئىدارى راستەقىنە دەپ قەزايەكان بن، بەلام بە پەيكەر و پىكەتەى نوپوۋە. قايمقام سەرۆكى يەكەى ئىدارى و بەرپىس و بەرپىسارى يەكەم بن لە جىبە جىكردن لە رىگەى بەرپوۋە بەرپايەتتە تايەتمەند و نىمچە سەر بە خۇيەكانەو.

(F) بەرپوۋە بەرپايەتتە كانى قەزايەكان: يەكەكانى جىبە جىكردن: بەرپوۋە بەرپايەتتە ئاستى قەزا روخسارى حكومەتن و لە بەردى ھەرە پىشەوۋەى پىشكە شىكردنى خزمەتگوزار يەكاندانە. لە قەزادا چەند بەرپوۋە بەرپايەتتە سەرپەرشتى كۆمەلىك بەش و ھۇبەى تايەتمەند لە خۇ دەگرن كە ھەرىكەيان ئاۋىنەى وەزارەتلىك وەيان دەستەيەكى لوتكەي بەپى رىنمايەكانى حكومەت و ئەنجومەنى پارىزگا و قەزايەكان خزمەتگوزار يەكان پىشكەش بە ھاۋلاتيان دەكەن و بە كارى ھەماھەنگى ستوونى و ئاسۋى نيوان بەرپوۋە بەرپايەتتە و بەشە جىاوازەكانى حكومەت ھەلدەستن.

(G) يەك پەنجەرە لە ناحىەكانەو: لە ناحىەكاندا كۆمەلىك بەش و ھۇبەيان تىدا دەپن كە ئاۋىنەى بەرپوۋە بەرپايەتتە كانى قەزايەكان دەپن و بەپى ستراتىژ و پلان و رىنمايەكانى وەزارەتەكان و ئەنجومەنى پارىزگا و ئەنجومەنى قەزا كارەكانيان ئەنجام دەدەن و لە لايەن بەرپوۋە بەرپايەتتە ناحىەو سەرپەرشتى دەكرىن. كاروبارى ھاۋلاتيان لە ھەموو بواریكى رۇتىنى و خزمەتگوزارى رۇژانە لە ئاستى ناحىە و قەزايەكاندا كۆتايى بن دىت و ھىچ ھاۋلاتتەك بۇ ھىچ جۆرە كارىك پىۋىستى بە ھاتوچۇى پارىزگا يان وەزارەتەكان نامىي.

(H) يەك ھەلبۇاردن و دوو ئەنجومەن: پىۋىستە تەنيا ئەنجومەنى قەزا ھەلبۇاردىت و بىتتە ئۆرگانە سەرەكەكەى سەرپەرشتى و چاۋدىرى حكومەتى خۇجى، وە نوپنەرى سەرچەم ناحىەكانى تىدا بن و ستراتىژ و پلان و رىنمايە بۇ تەواۋى سنوورى قەزاكە داپرىئى. بۇ ئەو مەبەستەش سەنتەرى پارىزگاكان دابەشكرىنە سەر دوو يان سى قەزا. ئەنجومەنى پارىزگا ھەر لە ھى قەزا ھەلبۇقۇلى.

(i) ئەنجومەنى قەزا بە شىۋازى بۇردىكى ئەمىنداران دروست بكرى، لە سى جۆرە ئەندام (كۆى 15 تا 17) پىك بىت. 7 ھەتا 9 لە ئاستى ناحىەكاندا ھەلبۇاردىن. قايمقام و يەكدوۋ بەرپوۋە بەرپايەتتە ناحىە و يەكدوۋانىك لە بەرپوۋە بەرپايەتتە كارگىرى ئاستى قەزا تىدا ئەندام بن. 3 تا 5 كەس لە نىو رىزلىگىراۋانى بىرمەند و خاۋەن ئەزمونى قەزايەكە بانگىش بكرىن و ۋەك خۇبەخش بىنە ئەندامى دەنگدەر. سەرۆك و جىگر و سكرتېر لە نىو ھەلبۇاردىراۋان دەستنىشان بكرىن.

(ii) ئەنجومەنى پارىزگا بە شىۋازى قەزا (لە 25 تا 31 ئەندام) پىك پىندىت. ئەندامە ھەلبۇاردىراۋەكان بىرى بن لە سەرۆك و جىگرى سەرۆكى ئەنجومەنى قەزايەكان، كە ھەلبۇاردىراۋى نىو ھەلبۇاردىراۋان و خۇيان تەرخانكردوۋە و موۋچەشيان بۇ دابىنكراۋە. بەو ھەموو قەزايەك لە سنوورى پارىزگا كە لە ئەنجومەنى پارىزگادا نوپنەرى دەپن. لە نىو ئەوانەشدا، ئەندامانى سەرۆكايەتتە ھەلدەبۇردىن. پارىزگار و جىگرىكى پارىزگار و دوو قايمقام و دوو بەرپوۋە بەرپايەتتە ناحىە بىنە ئەندام. ئەندامە خۇبەخشە بانگىشكراۋەكانىش خەلكانى خاۋەن ئەزمون و رىزلىگىراۋى خەلكى پارىزگان (بۇ نمونە وەزىر و پەرلەمانتار و دىپلوماتى خانەنشىن وەيان خاۋەن پىشەى ناودار).

(I) دانانى قايمقام، رابەرى جىبە جىكردن. پىۋىستە رۇلى قايمقام پىناسە بكرىتتەو لە دانان و جىبە جىكردنى ستراتىژ و پلان بۇ گەشەپىدانى قەزا لە رىگەى مىكانىزمەكانى سەرپەرشتى و پىشكىن و بەدواداچوون و دلىياي جۇرى، بەپى رىنمايە وەزارەتەكان و ھەردوۋ ئەنجومەنى پارىزگا و قەزايەكان. قايمقام بە كارى بەرپوۋە بەرپايەتتە ھەلدەستى، بەلام ۋەك رابەرى قەزا بەرپىسارى بن لە شىۋازى خەرجكردنى بودجەى تەرخانكراۋى سالانە. پىۋىستە قايمقام لە لايەن

ئەنجومەنى قەزا دەستىشان بىكرى وەيان متمانەى پى بدرىت و لىي بسەندىتەوہ. لەو كىتەبەدا مەرجى قايمقامىەتى و سى ميكانىزمى جىاواز بۇ دامەزراندنى قايمقام پىشنىياز كراوہ. ھاوكات، ميكانىزمى دانانى بەرپوہبەرهكانى قەزا و ناحىەكانىش پىشنىياز كراون.

(I) دانانى پارىزگار، رابەر و سەفىرى پارىزگا. رۇلى پارىزگار تەنيا رابەرايەتى لوتكەيى ناستى پارىزگا بى، بەبى ئەوہى توانا و دەسەلاتى دەستىوہردانى ووردەكارىەكانى كارگىزى و دارايى قەزايەكانى ھەبى. روانگە و ستراتىژ و پلانى سەرتاسەرىي بۇ پارىزگاگەى دابى. لە رىگەى ميكانىزمى تۆكمەى پشكىن و بەدواداچووندا سەرىپەرشى كارى قايمقامەكان بكات و لە جىبە جىكردى ستراتىژ و رىنمايى وەزارەتەكان و ئەوانى ئەنجومەنى پارىزگا دىنيا بى. پىويستە پارىزگار لە كارى رۇزانەى ھاوالاتىيان ئازاد بىكرى و وەك سەفىر و بگرە سەرۇك وەزىرانى ناستى پارىزگاگەى كەى خەرىكى گەشەپىدان و راكىشانى وەبەرھىنان بۇ سنوورى پارىزگاگەى بىت، خۇشى لەزىر چاودىرى ئەنجومەنى پارىزگا و پەرلەماندا بى. پىويستە پارىزگار ھەلپۇزدارەى خەلك بى. دەكرى لەنىو ئەندامە ھەلپۇزدارەى ئەنجومەنى پارىزگا يەككىيان خۇى كاندىد بكات و بە زۇرىنەى دەنگى ئەندامانى ئەنجومەن دابەزىندىت وەيان لاپىرت. دەسكرى پارىزگار بە راستەوخۇيى لە لايەن خەلكەوہ ھەلپۇزدرى، بەلام ئەوہ لە سىستەمى خۇملىدا كىشەى مەرجەعیەت دروست دەكات و باشترە و نەبى. لەمەودوا پىويست بە پىدانى پۇستى وەكىل وەزىرى ناوخۇ بۇ پارىزگار (و پۇستى بەرپوہبەرى گشتى بۇ قايمقام) ناكات.

دەستكەوتەكانى دىكەى مۇدىلى لامەركەزىەتى پىشنىيازكراو زۇر و بى سنوورن، لەوانە: كەمكردنەوہى رۇتىن و داھىنانى پىرسەى يەك پەنجەرە؛ گىرپانەوہى ھەبىت بۇ قايمقام و بەرپوہبەرى ناحىە و تەواوى حكومەت، دروستكردنەوہى متمانەى نىوان حكومەت و ھاوالاتى؛ چارەسەركردنى كىشەى ھەلاوسانى لوتكە و دابەشكردنەوہى فەرمانبەرانى وەزارەتەكان؛ ئاوەدانكردنەوہى شارۇچكە و دىھاتەكان بە ھوى باشتر كردنى كوالىتى ژيان؛ وە كەمكردنەوہى گەندەلى لە رىگەى دابەزاندى دەسەلات و بەرىپىارىتپەكان و كاراكردى سىستەمى چاودىرى. بىگومان چاودىركردن و لىپرسىنەوہ و سزادانى بەرپوہبەرىكى ناستى قەزا زۇر ئاسانترە لە چاودىركردن و لىپرسىنەوہ و سزادانى وەزىرىك، پارىزگارنىك وەيان پلە تايبەتىك.

* * * * *

دارىزتنەوہى وەزارەتەكان بە پىي پىكھاتە ھەماھەنگەكان

لەو كىتەبەدا بە پىي چەند پىوہر و پرىنسىپىك پىشنىيازى دارىزتنەوہى وەزارەت و دەستەكانى حكومەت كراوہ، پەيكەر و ئەركى وەزارەتەكان شىكراونەتەوہ، پىكھاتە ھاوشىوہ و ھاوخەباتەكانىيان بە جىا گواستراوہتەوہ و لە زىر چەترى سىروشتىتر و گونجاوتر و لە چوارچىوہى 11 وەزارەت و ئەنجومەنىك بۇ دەستەكان جىگەيان كراوہتەوہ، بەو شىوازەى خوارەوہ:

1) وەزارەتى دارايى و پلاندانان

بە ئاوتتەكردنى: (a) وەزارەتى دارايى و ئابوورى؛ (b) فەرمانگەى پلاندانانى ستراتىژى سەر بە وەزارەتى پلاندانان.

2) وەزارەتى گەشەپىدانى ئابوورى

بە ئاوتتەكردنى: (a) وەزارەتى بازىرگانى و پىشەسازى؛ (b) بەشى گومرگى ناو وەزارەتى دارايى و لكاندنى بە فەرمانگەى بازىرگانى زىر (a) يەوہ؛ (c) فەرمانگەى كانزاكانى سەر بە وەزارەتى سامانە سىروشتىەكان؛ (d) پىكھاتە ئابوورىەكانى بەرروبوومى كشتوكاللى و فىتتەزەرى سەر بە وەزارەتى كشتوكاللى و سەرچاوہكانى ناو؛ (e) پىكھاتەى گەشتوگوزارى سەر بە وەزارەتى شارەوانى و گەشتوگوزار؛ (f) دەستەى وەبەرھىنان؛ (g) بەشى شوپنەوارى سەر بە وەزارەتى رۇشنىبرى و

لاوان؛ (h) پېكھاتە كانى ھەماھەنگى، ھاوكارى، پەرەپېدان، ۋەبەرھېنان و سىياسەتە كانى ھاندانى كەرتى تايبەتتى سەر بە ۋەزارەتتى پلاندانان.

3) ۋەزارەتتى ۋوزە

بە ئاۋىتتە كىردى: (a) پېكھاتە كانى نەوت و گازى سەر بە ۋەزارەتتى سامانە سىروشتىە كان؛ (b) ۋەزارەتتى كارەبا.

4) ۋەزارەتتى گەشەپېدانى ژېرخانى ستر اتىژى

بە ئاۋىتتە كىردى: (a) ۋەزارەتتى گواستىنە ۋە گەياندىن؛ (b) پېكھاتە كانى ئاۋەدان كىردىنە ۋە ۋەزارەتتى سەر بە ۋەزارەتتى ئاۋەدان كىردىنە ۋە نىشتە جىبوون؛ (c) پېكھاتە كانى شارەۋانى سەر بە ۋەزارەتتى شارەۋانى و گەشتوگوزار؛ (d) فەرمانگە كانى تەكنۇلۇژىيە زانىيەرى سەر بە دىۋانى سەرۋەكايەتتى ئەنجومەنى ۋەزىران؛ (e) فەرمانگە كانى تەكنۇلۇژىيە زانىيەرى سەر بە ۋەزارەتتى پلاندانان.

5) ۋەزارەتتى پەرۋەردە ۋە خويىندىن

بە ئاۋىتتە كىردى: (a) ۋەزارەتتى پەرۋەردە؛ (b) ۋەزارەتتى ۋەزارەتتى خويىندىن بالآ و توپىنە ۋە زانىستى؛ (c) داپەنگە ۋە خويىندىن نابىنبايان و خويىندىن تايبەتە كانى سەر بە ۋەزارەتتى كار و كاروبارى كۆمەلەيەتتى؛ (d) قوتابخانە ۋە پەيمانگانى سەر بە ۋەزارەتتى رۇشنىبىرى و لاوان؛ (e) پېكھاتە كانى پەيوەندىدارە كانى پەرەپېدانى مەۋبى (بۋارى پەرۋەردە ۋە فېر كىردن) سەر بە ۋەزارەتتى پلاندانان؛ (f) پەيمانگانە كانى سەر بە ۋەزارەتتى ئەۋقاف و كاروبارى ئايىنى؛ (g) پېكھاتە كانى پالپىشتى خويىندىن كەسوكارى شەھىدان و ئەنفال كراۋان و بەشى داپىژتتى پىرۇگرامى پەيوەندىدار بۇ خويىندىن سەرەتايى و ئامادەبى و زانكۇ.

6) ۋەزارەتتى تەندىروستى

بە ئاۋىتتە كىردى: (a) ۋەزارەتتى تەندىروستى؛ (b) سەنتەرە كانى ئۆتېزىم و دالەدانى قوربانبايانى توندوتىژى دۇزى ئافەرەتانى سەر بە ۋەزارەتتى كار و كاروبارى كۆمەلەيەتتى؛ (c) ئەركە تەندىروستىە كانى ۋەزارەتتى شەھىدان و ئەنفال كراۋان بۇ بەركە ۋەتوان و خانەۋادە كان.

7) ۋەزارەتتى كاروبارە مەۋقايەتتە كان

بە ئاۋىتتە كىردى: (a) ۋەزارەتتى رۇشنىبىرى و لاوان؛ (b) ۋەزارەتتى ئەۋقاف و كاروبارى ئايىنى؛ (c) ۋەزارەتتى شەھىدان و ئەنفال كراۋان؛ (d) ۋەزارەتتى كار و كاروبارى كۆمەلەيەتتى؛ (e) دەستە پېكھاتە ئايىنە كان (لە كىتتە كەدا پىشنىياز كراۋە)؛ (f) دەستە پېكھاتە نەتەۋەبىيە كان (لە كىتتە كەدا پىشنىياز كراۋە)؛ (g) ئەكادىمىيە كوردى؛ (h) ئەنجومەنى بالآى كاروبارى خانمان (دەكرى بچىتتە پال 12 لە خوارەۋە).

8) ۋەزارەتتى داد

بە ئاۋىتتە كىردى: (a) ۋەزارەتتى داد؛ (b) فەرمانگە كانى بەندىخانە كانى ناو ۋەزارەتتى كار و كاروبارى كۆمەلەيەتتى.

9) ۋەزارەتتى ناوخۇ

بە لىكەستىنە ۋە: (a) ۋەزارەتتى ناوخۇ؛ (b) دەزگائى ئاسايشى ھەرىم و (c) دەزگائى دۇزە تىرۇرى سەر بە ئەنجومەنى ئاسايشى ھەرىم.

10) ۋەزارەتتى پىشمرگە

بە ئاۋىتتە كىردى: (a) ۋەزارەتتى پىشمرگە؛ (b) ھىزە چەكدارە كانى زىرەفانى و بەرگىرى و فرىاكەۋتتى سەر بە ۋەزارەتتى ناوخۇ؛ (c) بەشى خانەنشىنى پىشمرگە كان و خانوادە شەھىد و ئەنفال كراۋان.

11) ۋەزارەتتى ژىنگە ۋە سامانە سىروشتى و نىشتىمانىە كان

بە ئاۋىتتە كىردى: (a) دەستەي پاراستن و چاك كىردى ئىنگە؛ (b) فەرمانگەي سەلامەتى و تەندىروستى سەر بە ۋەزارەتى سامانە سىروشتىيەكان؛ (c) فەرمانگەي دارستانى سەر بە ۋەزارەتى ۋەزارەتى كىشتوكال و سەرچاۋەكانى ئاۋ؛ (d) فەرمانگەي كەشنامى سەر بە ۋەزارەتى گواستىنەۋە و گەياندىن؛ (e) دەستەي سەرچاۋەكانى ئاۋى سەر بە ۋەزارەتى كىشتوكال و سەرچاۋەكانى ئاۋ؛ (f) دەستەي سامانە زەۋىيەكانى ھەرىم (لېرەدا پېشنىياز كراۋە)؛ (g) دەزگاي گىشتى كاروبارى مېن؛ (h) بەرپۆتەبەرايەتى پۆلىسى (پاسەۋانى) ئىنگە و دارستانى سەر بە ۋەزارەتى ناۋخۇ.

12) ئەنجومەنى دەستە و فەرمانگە تايىبەتمەندەكان

كۆمەلپك دەستە و فەرمانگەي حكومى نېمچەسەربەخۇ ھەن كە بەپپى بواری پسپۆريان لە چوارچىۋەي ھېچ ۋەزارەتپىكدا جىگەيان ناپىتەۋە، بەلام بە دوورەپەرىزىيەۋە لە زانىارى و دەسەلاتى لوتكەيى حكومەت داپراون. بۇ سەرخستى كارەكانىان دەكرى ئەۋانە لە ژىر چادىرىكدا كۆ بىكرىنەۋە بەن ئەۋەي ئاۋىتتەبىكرىن ۋەيان سەربەخۇيى خۇيان لەدەست بەدن، ۋە نوپىنەرىكى ھەمىشەبىيان لە كابىنەي حكومەتدا ھەبى. لەۋانە: (a) دەستەي كار و بەكارخستىن، بە ئاۋىتتەكىردى پىكەتەي كارى سەر بە ۋەزارەتى كار و كاروبارى كۆمەلپەتى لەگەل پىكەتە پەيوەندىدارەكانى پەرەپىدانى مرقىي سەر بە ۋەزارەتى پلاندانان؛ (b) دەستەي ئامارى ناۋەندىي سەر بە ۋەزارەتى پلاندانان؛ (c) دەستەي گىشتى پىۋانەسازى و كۆنترۆل جۇرى؛ (d) فەرمانگەي رىكخراۋە ناھكومىيەكان.

ۋەك بەشپك لە گۇپرانكارىيە بنەپتەبەكانى پەيكەر، لەۋ كىتپەدا رەچاۋى بژاردەي جىاۋاز بۇ دىبارىكىردى چارەنوسى پۆستەكانى سەرۋكايەتى ھەرىم و دىۋانەكەي خراۋەتەرۋو. سەرۋكايەتى دىۋانى ئەنجومەنى ۋەزىرانىش، بە شىۋازى ۋەزارەتەكان، بەدامەزراۋەي بىكرى و بىكرىتە ئەمىندارىيەتى گىشتى، كە پەيكەرى ناۋەكى سەرلەنۇئى دابىرپىزىتەۋە. فەرمانگەي ھەماھەنگى و بەدۋاداچوونى بىخرىتە سەر بۇ ئەۋەي ئەركى بەدۋاداچوونى پىرۇژە و پىرۇسەكان و ھەلسەنگاندنى كۋالىتى جىبەجىكىردن و كاربەجىگەياندىن ۋەزارەتەكان لە سۆنگەي دەسەلاتدارىتپەۋە بىگرتە خۇ. ھەروھە پىشنىيازكراۋە كە چاۋ بە ئەنجومەنى ئاسايشى ھەرىم دابخىشىندىرتەۋە و پەيكەر و پىكەتەكانى بەپپى گونجاۋىتى و بىركىردنەۋەي نۇئى دابىرپىزىنەۋە.